

Een Noord-Nederlandse exodus nader beschouwd: de uitwijkingen van 1787 en hun rol tijdens de Brabantse revolutie¹⁾.

Haast ontelbaar zijn de werken over de Franse revolutie. Het opkomend getij ervan elders in Europa vond ruime aandacht. De onder meer in de Oostenrijkse Nederlanden en de Republiek optredende locale voorboden werden onderzocht. Nauwelijks echter werd de concrete samenhang besproken tussen deze pre-revolutionaire troebelen in de lage landen²⁾. Over deze relatie nu handelt dit artikel, zij het ten dele. Ten dele: wie zich bezig houdt met het verband tussen de onlusten in de zuidelijke Nederlanden en de handel en wandel van de bij de noordelijke restauratie uitgeweken patriotten, kan zich immers niet slechts tevreden stellen met de beschrijving van de daden en intrigues van een relatief kleine groep van meest niet onbemiddelde, vooraanstaande patriotten. In eerste instantie wil ik het getal, de samenstelling, de sociale divergentie en de economische betekenis van het geheel der weggetrokkenen aan de orde stellen. Eerst zo krijgt het handelen van de kopstukken in de door mij besproken periode reliëf.

Begin oktober 1787 kregen de Pruisische troepen ons land in een vaste greep. Sedertdien bewoog een voorshands staag groeiende stroom mensen van onderscheiden politieke kleur en bedoeling zich het land uit, met name naar het zuiden³⁾. Velen waren het er die de wijk namen. In Brussel en Antwerpen stegen de huishuren excessief⁴⁾. Hoeveel het er waren, is moeilijker vast te stellen. In ieder geval was het getal dergenen die zich gedurende de door mij bestudeerde jaren in Vlaanderen en Brabant bevonden mede afhankelijk van de politieke kansen van het moment op herstel van het patriottisme. De keuze van domicilie werd door deze laatste beïnvloed. Daarom moet men het totaal van de uitgewekenen naar de Oostenrijkse Nederlanden én naar Frankrijk bezien. Deze gebieden immers vingen tesamen het gros op.

Een Franse bron meldt voor de periode tot april 1788 het cijfer van 42.593 Nederlandse vluchtelingen⁵⁾. In de Republiek noteerde men het getal 42.394 voor de tot januari 1788 te Brussel

¹⁾Het aan deze publikatie ten grondslag liggende onderzoek werd mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.). C.H.E. de Wit deelde mij mee, dat hij in zijn eerlang te verschijnen publikatie over patriotten in den vreemde andere aspecten zal belichten dan mijn studie. Veel dank ben ik verschuldigd aan prof.dr. A.Th. van Deursen te Amstelveen, die zo goed was mijn werk van kritisch commentaar te voorzien.

²⁾Een aantal opmerkingen hierover kan men vinden bij: Geyl, P. *Geschiedenis van de Nederlandse Stam*. V (1751-1792). Amsterdam/Antwerpen, 1962, 1352 vv.

³⁾Sommigen trokken naar Duitsland: Dirks, J. *De uitgewekenen uit Nederland naar Frankrijk, 1787-1795*. S.1. 1868. 1 en 7; Davies, C.M. *Memorials and times of Peter Philips Juriaan Quint Ondaatje*. Utrecht, 1870. 117; Algemeen Rijksarchief (A.R.A.), Coll. Dumont Pigalle, N, memorie van Van der Capellen tot de Marsch aan de Franse regering, november 1787. Volgens Mangers zeggman, de Franse consul te Rotterdam Marianne, trokken Hollandse kooplieden in het algemeen naar Engeland. Manger, J.B. *Recherches sur les relations économiques entre la France et la Hollande pendant la Révolution Française (1785-1795)*. Besançon, s.a. (1923). 37. Voor deze bewering werd geen bevestiging gevonden.

⁴⁾Krämer, T.J.L., ed. *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau*. 5e serie, III (1782-1789). Leiden, 1915. 628.

⁵⁾Peyster, H. de *Les Troubles de Hollande à la veille de la Révolution française*. Parijs, 1905. 334. (Opgave volgens een brief van Osmond aan Montmorin van 15 april 1788 in de archieven van het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken, doss. Hollande no. 576.) Het bij De Peyster genoemde totaal is: 71.198. Ik heb daar echter het getal van de weggetrokken Franse burgers en soldaten op in mindering gebracht. Ook in april 1788 kwamen nog vluchtelingen in het zuiden aan: Vreede, G.W. *Laurens Pieter van de Spiegel en zijne tijdgenoten*. IV. Middelburg, 1877. 182.

⁶⁾Volgens opgave van de *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken*, 1795. 2119 (maart). Aldaar wordt het 'Dagblad' van Gouda opgevoerd als bron voor dit getal. Marianne sprak van 42.445 vluchtende. Manger, 37.

⁷⁾Schlitter, H., ed. *Geheime Correspondenz Josefs II. mit seinen Minister in den Oesterreichischen Niederlanden Ferdinand Grafen Trauttmansdorff, 1787-1789*. Wenen, 1902. 37

aangekomenen⁶⁾. De Oostenrijkse gevolmachtigde minister Trauttmansdorff gaf begin december 1787 als officieel cijfer voor de tot dan toe te Antwerpen gearriveerden 16.882 op⁷⁾. Overigens diende de Scheldestad niet alleen als vestigingsplaats, maar ook als tussenstation voor hen die verder

[p. 7]

reisden. Drie weken later taxeerde Trauttmansdorff de op Oostenrijks gebied verblijvende Nederlanders op rond 20.000⁸⁾. De genoemde getallen lijken schrill te contrasteren met andere. Rond 1600 personen werden na hun overkomst uit België financieel ondersteund in april 1788⁹⁾. Wanneer men daarbij rekening houdt met de niet-bedeelden (waaronder een aantal militairen), komt men nauwelijks enige honderden hoger uit¹⁰⁾.

Ook de besomming van raadpensionaris Van de Spiegel is relatief aan de lage kant. Op 9 februari 1790 schreef deze, 'dat het getal der geëxpatrieerde, groot en klein, geen 5000 menschen was'¹¹⁾. De tijdsomstandigheden gaven Van de Spiegel geen aanleiding het getal te onderschatten.

Het is tamelijk waarschijnlijk dat de beide laatste opgaven alsmede alsmede die van Trauttmansdorff in overeenstemming met de waarheid zijn¹²⁾. De schijnbare discrepantie tussen de verschillende taxaties zou men in dier voege kunnen verklaren, dat van de tienduizenden die de grens over naar het zuiden trokken, na verloop van tijd hooguit enkele duizenden overbleven, hetzij in België, hetzij in Frankrijk domicilie houdend. Een oorzaak voor deze decimering zou gezocht kunnen worden in de schifting die met name te Brussel plaats vond¹³⁾. Daar werden velen op politieke stellingname en betrouwbaarheid getoetst¹⁴⁾. Mede als gevolg daarvan trok niet iedereen naar Frankrijk of was daar welkom, terwijl men juist in dat land in het genot van geldelijke steun kon geraken. Daarbij kwam, dat sedert maart 1788 niemand meer tot een van de Franse patriottenkolonies werd toegelaten¹⁵⁾. Wie nadien kwam, werd met reisgeld teruggezonden.

Velen van degenen die in de zuidelijke Nederlanden geen uitkering genoten, zullen in de loop van het jaar 1788 naar het noorden teruggekeerd zijn. Naarmate hun politieke motivatie minder of hun hoop op een ommekeer thuis lager was, zal hen zulks gemakkelijker gevallen zijn.

8) *Idem*, 34.

9) *Peyster*, 334.

10) *Ibidem*.

11) A.R.A., coll. Van Nagell no. 8, Van de Spiegel aan A.W.C. baron van Nagell, 9 februari 1790.

12) Bij Colenbrander wordt m.i. een te lage opgave van het totaal-aantal gedaan. Colenbrander, H.T., ed. *Gedenkstukken der Algemene Geschiedenis van Nederland (1795-1840)*. I. Rijks Geschiedkundige Publicatiën grote serie no. 1, 's Gravenhage, 1905, xxxi.

13) *Dirks*, 25v. *Peyster*, 333.

14) *Verhaal van het voorgevallene ten opzichte der uitgeweeken Nederlanders, die zich ... in Frankrijk bevonden hebben*. S.1., 1790. (Knuttel, 21918) 3v.

15) *Dirks*, 28v.

16) Jonge, J.K.J. de. 'La restauration et M. Van de Spiegel'. In: *Het Nederlandsche Rijksarchief*. I. Amsterdam, 1857. 399.

17) Kamminga, K. *Geene Heeren meer! Zalige Egalité!* Amsterdam, 1795. (Knuttel, 22544) 22v.

18) *Idem*, 22.

Bovendien was het amnestie-beleid in de Republiek erop gericht de 'kleinen' te ontzien, anders dan de politieke zwaargewichten¹⁶).

Was de genoemde schifting te Brussel een politieke? De verontwaardigde Leeuwarder schoolmeester Kamminga vond ze in ieder geval uiterst willekeurig¹⁷). Zonder aanbevelingsbrieven of patronage van vooraanstaande patriotten viel men meestal buiten de steun, zoals die aanvankelijk ook in België werd gegeven¹⁸). Wanneer men leest, dat te Antwerpen

[p. 8]

'het onreine goedje' door ballotage buiten de patriotse sociëteit wordt gehouden, gaat men zich afvragen, of niet veeleer een sociale schifting heeft plaatsgehad¹⁹). Zijns ondanks geeft Dirks' kleine monografie over de uitgewekenen, de enige tot op heden verschenen, een aanwijzing, dat velen van de (tien)duizenden uitwijkelingen om andere dan politieke redenen de vlucht namen. Meermalen neemt Dirks woorden als 'losbol' en 'bedrieger' in de mond²⁰). Wie waren die 'avonturiers'? Dit richt onze aandacht op de samenleving die hen afstiet.

In de Republiek doen zich in de jaren tachtig in sociaal opzicht een aantal interessante verschijnselen voor. Deze wijzen erop, dat juist omstreeks 1787 het pauperisme in sommige steden een triest hoogtepunt bereikt. In Amsterdam bereikt het aantal bedelaars een in de achttiende eeuw tot dan toe niet gehaald niveau²¹). Het gemiddelde over de jaren 1787-1794 ligt ruim een kwart hoger dan dat over de jaren 1780-1786²²). Het aantal vondelingen in de jaren 1787 en volgende in dezelfde stad betekent eveneens een record²³). Ook de criminaliteit steeg sterk, niet alleen in Amsterdam²⁴). In Utrecht bijvoorbeeld was het aantal gevangenen op het huis Hasenberch tijdens de vierde Engelse oorlog gemiddeld 90, over de jaren 1787-1793 echter bijna het drievoudige²⁵). Deze gegevens doen de gedachte aan een in ieder geval toenemend pauperisme rijzen²⁶).

Er zijn een aantal sterke aanwijzingen, dat juist armen en zeer armen, paupers, de wijk namen²⁷). Mogelijk werden zij gelokt door een in materiële termen uitgelegde patriotse heilsboodschap, die hen immers meer bood dan de Republiek van het jaar 1787. Van degenen die, eenmaal geselecteerd op politieke betrouwbaarheid, in het ballingsoord St.

¹⁹) *Brieven van eenen gevlugten Hollander*. Rijssel, 1789. (Knuttel, 21847) 87vv. Zie ook: *Vreede*, 177: '(bij) de Godsdienst die by de zogenaamde Patriotten verrigt word, verneem ikdat er volstrekt geen gemeen meer gesien word.' Aldus schrijft de gezant der Staten te Brussel, Hop, in februari 1788.

²⁰) *Dirks*, 4 en 7 noot 3.

²¹) Oldewelt, W.F.H. 'Het aantal bedelaars, vondelingen en gevangenen te Amsterdam in tijden van welvaart en crisis.' In: *Jaarboek Amstelodamum*. 39e jg. (Amsterdam, 1942) 33v.

²²) *Idem*, 34.

²³) *Ibidem*. Zie bijlage I.

²⁴) *Ibidem*. Voorts: Oldewelt, W.F.H. 'De zelfkant van de Amsterdamse samenleving en de groei der bevolking (1578-1795).' In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*. 77e jg. (Groningen, 1964) 55. In 1787 werden 381, in 1788 313 personen gearresteerd in Amsterdam, het laatste getal werd van 1717 tot 1787 niet meer gehaald of overtroffen. Zie ook bijlage I.

²⁵) Stadsarchief Utrecht (S.U.), inv. nr. 2250 (lijsten van personen tijdens het gerechtelijk onderzoek in bewaring op het huis Hasenberch). Zie bijlage II.

²⁶) Oldewelt, *zelfkant*, 39vv.

²⁷) *Schlitter*, 18: 'Les Hollandais émigrants sont la plupart de pauvres gueux'; zie verder de in de noten 28-30 genoemde bronnen.

²⁸) *Peyster*, 334.

²⁹) *Kamminga*, 7.

³⁰) *Brieven*, 174.

³¹) *Idem*, 173.

Omer Franse steun trokken, bestond nog meer da 50% uit 'ouvriers, jardiniers, laboueurs'²⁸). Dit gezelschap kan men niet tot het politiek meest bewuste rekenen. Eind 1787 kwam van de allerarmsten soms wel 80 tot 90 per dag in het zuiden aan²⁹). Hoewel sommigen met hun broodheer mee konden trekken, wanneer deze zijn nering naar het zuiden verplaatste, waren anderen minder goed af. Een welgestelder patriot schrijft over hen in de winter van 1788-1789: 'Nimmer had ik gedacht zulk eene uitterste armoede aan te treffen'³⁰). Zij vegeteerden, praktisch zonder voedsel en brandstof, gebrekkig in de kleren³¹). Het is waarschijnlijk, dat het juist deze ellendigen waren die terugkeerden, wanneer zij niet het geluk hadden bedeed te geraken. Daarbij zal de strenge winter van 1788 zeker een

[p. 9]

handje geholpen hebben³²). Hun situatie verklaart het verschil tussen de tienduizenden van het begin en het later overblijvende residu.

Minder in getal waren de ambachtsmeesters, neringdoenden en officieren. De eersten hadden het over het algemeen - om nader te noemen redenen - moeilijk een bestaan op te bouwen. Bij de neringdoenden bleken sommigen meteen na hun uitwijking reeds een eigen bedrijf te kunnen stichten³³). Ook de officieren behoeften niet zonder werk te blijven³⁴).

De minst talrijke, maar economisch en politiek meestbetekenende groepering in de onderhavige periode, was die der rijke ondernemers, regenten en edelen. Het centrum van deze vooraanstaanden was Brussel, waar overigens de meeste patriotten vroeger of later terecht kwamen om te worden bedeed of gekeurd op geschiktheid voor doorreis naar Frankrijk. Een en ander geschiedde in het 'park', ook wel 'de warande' geheten³⁵). In datzelfde park werd vanaf november 1787 beurs gehouden door noordelijke kooplieden die de wijk genomen hadden³⁶). Vooraanstaande en rijke patriotten als Van der Capellen tot de Marsch, Abbema, Bicker, Van Hogendorp van Hofwegen en Geelvinck van Castricum hielden, wanneer in het zuiden, te Brussel domicilie³⁷). Bij de keuze van deze stad zal ongetwijfeld de aanwezigheid aldaar van de vertegenwoordigers van de Oostenrijkse keizer een rol gespeeld hebben.

³²)men denke voorts aan het voor de 'kleinen' gunstige amnestiebeleid. Hiervoor, pg.

³³)*Brieven*, 138.

³⁴)*Dirks*, 7.

³⁵)Zie onder meer noot 107.

³⁶)Fruin, R. en Colenbrander, H.T. ed. *Dépêches van Thulemeyer 1763-1788*. Werken Historisch Genootschap 3e serie no. 30. Amsterdam, 1912. 620 noot 2.

³⁷)Gemeente Archief Amsterdam (G.A.A.), coll. Bicker, no. 154. Uit hetzelfde stuk blijkt, dat Bicker in oktober-november 1787 te Brussel ruim 70 min of meer vooraanstaande patriotten signaleerde en/of ontmoette.

³⁸)*Kamminga*, 22v.

³⁹)Rijks Archief Friesland, coll. Kingma-state, journaal van een reis, gedaan door de Heeren Beijma, Valckenaar, en van der Swaagh met hunne vrouwen, benevens de Heeren Altena en Eijkenbroek, van Brussel na St. Omer, d.d. 25 februari 1788.

Tussen de hiervoor genoemde groeperingen binnen het geheel der uitwijkelingen bestonden spanningen, niet alleen van politieke maar ook van sociale aard. Behalve de democratische onvrede over de genoemde top-patriotten zoals deze zich ook in de ballingschap manifesteerde, was er het misnoegen bij de 'armen' over de wijze waarop van hogerhand de toelagen werden verdeeld te Brussel en Antwerpen³⁸). Binnen de vluchtelingengemeenschap bestond al met al geen brede consensus over de lotsverbondenheid. Daarvoor waren de maatschappelijke verschillen te groot.

De leiders deden nauwelijks of geen moeite om de kloof te overbruggen. Typerend voor hun gebrek aan belangstelling voor hen die zij maatschappelijk - en men is geneigd te zeggen: derhalve ook politiek - oninteressant vonden zijn de notities van Jan Bernd Bicker met betrekking tot zijn wederwaardigheden in de jaren 1787 en volgende alsmede het reisjournaal van de Fries Van der Swaagh³⁹). Deze laatste trok in januari 1788 in gezelschap van Valckenaer, Beijma en anderen naar

[p. 10]

St. Omer. De aandacht van het gezelschap was gericht op het landschapsschoon, de kerken en hun kunstwerken, agrarische aangelegenheden, het goede of slechte eten en de negotie. Men vergelijkt veel met Nederland en verbaast zich over afwijkende zeden, zoals die bijvoorbeeld bij een katholieke begrafenis blijken. Slechts één keer wordt in het vrij uitgebreide verslag melding gemaakt van medevluchtelingen. Die zijn dan ook, blijkens de tekst, bepaald niet van het geringste allooi. Hebben de genoemden werkelijk niets gezien van de velen die in deze tijd met niets dan hun hoop op beter uit het noorden binnentrokken? Over Bickers notities is in grote trekken hetzelfde te zeggen⁴⁰). Zij betreffen uitstapjes en reizen van hemzelf en familieleden, contacten met mede-patriciërs, adresveranderingen. Dit alles wordt gekruid met een enkele verwijzing naar de algemene politieke omstandigheden en haast anecdotische uitlatingen als die over de kindermid Gerritje, die zich in het kleine goudviskommetje had willen verdrinken⁴¹). Geen woord over zijn concrete politieke besognes - en die had hij! - evenmin over de grote groep van 'mindere' landgenoten. Uit Bickers particuliere aantekeningen

⁴⁰) G.A.A., coll. Bicker, nrs. 156, 158, 159 en 161. Deze notities lopen over het tijdvak 1787-1795. Zie voorts ook nr. 151 van de coll. Bicker.

⁴¹) *Ibidem*, 13 juni 1790.

⁴²) Oldewelt, W.F.H. 'Twee eeuwen Amsterdamse faillissementen en het verloop van de conjunctuur (1636 tot 1838).' In: Tijdschrift voor Geschiedenis. 75e jg. (Groningen, 1962) 432. Zie bijlage III.

⁴³) Dez., 'De Hollandsche imposten en ons beeld van de conjunctuur tijdens de Republiek.' In: *Jaarboek Amstelodamum*. 47e jg. (Amsterdam, 1955) 48vv.

⁴⁴) *Ibidem*. Zie bijlage IV.

⁴⁵) Oldewelt, W.F.H. 'De scheepvaartstatistiek van Amsterdam in de 17e en 18e eeuw.' In: *Jaarboek Amstelodamum*. 45e jg. (Amsterdam, 1953) 129 en 151.

blijkt dat slechts één groep voor hem werkelijk telde: de eigen.

Behalve de sociale aspecten van de uitwijking verdient ook de economische betekenis ervan onze aandacht. Op voorhand dient echter te worden vastgesteld, dat het zeer moeilijk is, de mate waarin de Republiek door de patriotse exodus werd getroffen exact aan te geven. Juist in de jaren 1787 en volgende trad een economische recessie op. Deze was zeker niet uitsluitend te wijten aan het vertrek van vele patriotten. Uit de ongunstige cijfers voor de genoemde teruggang diegene te distilleren die relevant zijn met betrekking tot de uitwijking, is een haast ondoenlijke opgave. Intussen kan men de economische stagnatie in 1787 en 1788 niet bijzonder ernstig noemen, wanneer men tenminste de cijfers voor Amsterdam beschouwt. Toen waren er per jaar weliswaar meer faillissementen in de Amstelstad als in de jaren van de vierde Engelse oorlog, maar de periode 1789-1790 was in dit opzicht nog veel ongunstiger⁴²⁾. Oldewelts opgaven van de gecombineerde imposten geven volgens hem een goed inzicht in het totaal der handelsbewegingen, zowel binnen als over de grenzen⁴³⁾. Voor Amsterdam nu bereikten deze tijdens de jaren 1787-1790 nooit de dieptepunten van de vierde Engelse oorlog⁴⁴⁾. Hetzelfde geldt voor de scheepvaart der stad⁴⁵⁾.

Tegenover de relatief althans niet excessief lage stand der

[p. 11]

economie staan de hiervoor genoemde blijken van pauperisme. Wanneer men voorts kennis neemt van de mening van diplomaten, zijn de door hen verschaft gegevens van dien aard, dat men haast wel moet besluiten tot een grote economische terugslag voor de Republiek, met name bewerkstelligd door het vertrek van veel welgestelden. Men sprak over het teruglopen van de beursbedrijvigheid en de lage stand der staatsobligaties⁴⁶⁾. Overigens liepen ook andere stukken in waarde terug⁴⁷⁾.

Volgens de Pruisische gezant Von Thulemeyer vond er een grootscheepse kapitaalsvlucht plaats, doordat een aantal gevluchte miljonairs zijn geld in Franse fondsen stak⁴⁸⁾. Marianne, de Franse consul te Rotterdam, berichtte, dat door de uitwijking alleen al aan de Amsterdamse geldcirculatie 35 miljoen

46) *De Jonge*, 397; *Dépêches Thulemeyer*, 629.

47) Dillen, J.G. van. 'Effectenkoersen aan de Amsterdamsche beurs, 1723-1794.' In: *Economisch-Historisch Jaarboek*. 17e jg. (Den Haag, 1931) 45.

48) Zie noot 46, alsook *De Jonge*, 394.

49) *Manger*, 36.

50) *Schlitter*, 26.

51) *Idem*, 44.

52) *Vreede*, 182. Met name wordt Ananias Willink genoemd. Over de aankomst van 'aansienlyke huishoudingen' en 'gezeeten Burger' in februari en maart 1788: *Vreede*, 177 en 179.

53) Hoewel er wel aanwijzingen zijn; zie bv. *Dépêches Thulemeyer*, 629 ('Vele rijke patriotten, die het land verlaten hebben, hebben hun geld in Fransche fondsen belegd.' Om wat meer klaarheid te brengen in de financiële consequenties van de patriotse uittocht zou, afgezien van de hierna gevolgde methode, te denken zijn aan een onderzoek van eventuele wijzigingen in bankconto's e.d. van lieden als Van der Capellen tot de Marsch, Abbema, Bicker, Van Hogendorp van Hofwegen, Geelvinck van Castricum etc. Dit is evenwel een uitermate moeizaam werk met een niet al te grote kans op succes. Voorts lijkt het niet waarschijnlijk dat men op

gulden onttrokken werd⁴⁹). Op 4 december 1787 meldde Trauttmansdorff de aankomst van twee families uit het noorden, die samen 12 miljoen gulden waard zouden zijn⁵⁰). Een kleine maand later constateerde hij de aanwezigheid van dertig welgestelde families, die hij tesamen schatte op 60 à 80 miljoen. Sommigen zouden zelfs onbeperkt krediet kunnen krijgen⁵¹). Begin april 1788 nog kwamen er, volgens de gezant van de Republiek Hop, vier heren te Brussel aan met een verondersteld gezamenlijk fortuin van 12 miljoen⁵²).

Wat te zeggen van deze informatie? Ook al zal in het vervolg blijken, dat Marianne's berichten niet altijd even serieus genomen moeten worden, hij is niet de enige die over de kapitale gevolgen van de vlucht van welgestelden rapporteert.

Het is uitermate moeilijk, te verifiëren of werkelijk kapitaalvlucht op grote schaal plaatsvond⁵³). Wel is in bronnen cijfermatig iets over de vlucht van vele welgestelden terug te vinden. Er waren vier (gecollecteerde) indirecte belastingen die juist op de bezittenden drukten: het heren- en redemptiegeld, het koffie-, thee- en tabaksgeld alsmede het karossegeld. Wanneer men de opbrengsten daarvan voor Amsterdam beziet over de periode 1782-1790, dan blijkt dat in de jaren 1787-1790 het minimum van dit tijdvak geïnd wordt⁵⁴). Na een lichte daling in 1787 (de uitwijking begon eerst in het najaar) vindt in 1788 een recorddaling van bijna 5% plaats. Voor heel Holland daalde het aandeel van deze belastingen in het totaal van de gemenelandsmiddelen juist in de jaren 1787-1790 onder het niveau van de vierde Engelse oorlog. (Zie bijlage V.) Zoals hierna verder uiteengezet zal worden, dient deze daling vooral op Amsterdams conto geschreven te worden: andere steden deden het beter. (Zie ook bijlage VI.) Dat de vraag naar contant geld in de Amstelstad in de jaren 1787 en 1788 sterk toenam, is een gegeven

[p. 12]

dat men in verband zou kunnen brengen met Marianne's opmerking over de vermindering van het in omloop zijnde geld. Dat het juist de welgestelden waren die daaraan schuld droegen, behoeft geen betoog. De genoemde toenemende vraag naar contant geld kan men distilleren uit de gegevens van de Amsterdamse wisselbank. In de genoemde jaren daalde de voorraad edel metaal met een vaart in de

deze wijze een redelijke totaalindruk zou kunnen verkrijgen.

⁵⁴)Deze en de volgende gegevens ontleend aan de overzichten van de gemenelandsmiddelen, zoals die in gedrukte vorm te vinden zijn in A.R.A., Financie-Holland, nr. 828. Zie bijlage V.

⁵⁵)Dillen, J.G. van, ed. *Bronnen tot de geschiedenis der wisselbanken*. 2e stuk. Rijks Geschiedkundige Publicatiën grote serie no. 60. 's Gravenhage, 1925. 419v. en 966.

⁵⁶)*Idem*, 792v.

⁵⁷)Enige gegevens vindt men in: Elias, J.E. *De vroedschap van Amsterdam, 1578-1795*. II Amsterdam, 1905. 961 en 965.

⁵⁸)Gegevens ontleend aan: *Verzameling van alle de memoriën van geleeden schaaden...* Utrecht, s.a. (1795), aanwezig in bibl. stadsarchief Utrecht, inv. nr. 1440. De tien personen: A. Abeleven, B. van

jaren '80 slechts overtroffen in 1780 en 1782⁵⁵). De voorraad zelf daalde tot een absoluut dieptepunt. De 5½ miljoen gulden van 1786 werd met bijna 1,9 miljoen verminderd; ook 1788 was verre van rooskleurig. De oorzaak was gelegen in met name de extra aan de stadsbeleenkamer overgedragen gelden. Met 1,7 en 2,4 miljoen trok de kamer juist in 1787 en 1788 een bijzonder zware wissel op de bank⁵⁶). Niet onaannemelijk lijkt de veronderstelling, dat deze gelden voor een deel met de vluchtelingen meegingen. Sluitend bewijs voor die kapitaalsvlucht is het voorafgaande uiteraard niet. Wie overigens overtuigende bewijzen zoekt voor de welgesteldheid van een deel der uitwijkenden uit Amsterdam, kan de gegevens over de vermogens van bijvoorbeeld Abbema en Bicker naslaan⁵⁷). Ook uit de stad Utrecht vertrokken (zeer) welgestelden. Een indicatie daarvan vormt de schadeclaim die een tiental vooraanstaande vluchtelingen indiende voor de door en tijdens de omwenteling van 1787 geleden schade⁵⁸). Deze vordering nu bedroeg een kwart van de door in het totaal door 665 requestanten gevraagde vergoeding van ruim 1 miljoen. Een man als Boetzelaer alleen al had voor 50.000 gulden schade aan huis en boedel⁵⁹). Overigens is juist betreffende het Utrechtse een merkwaardige poging, kapitaal naar den vreemde te transporteren, bekend. Het betreft hier B. graaf van den Boetzelaer. Deze was ontvanger van de twintigste en veertigste penning. Uit Utrecht zou hij een fors bedrag aan 's lands penningen naar Amsterdam hebben gebracht, om dit voor zijn vertrek zuidwaarts, tegen ontvangstbewijs bij de 'stadskas' in te leveren. Eenmaal in Duinkerken poogde hij dit ontvangstbewijs te verzilveren; dit mislukte⁶⁰).

Moet men Marianne geloven, dan warden ook steden als Rotterdam en Leiden zwaar getroffen. In Rotterdam lagen veel schepen zonder lading te krijgen of af te leveren aan de kade; veel huizen stonden leeg⁶¹). Voorts meldde de Franse consul, dat vele ondernemers de wijk namen uit de Maasstad⁶²). Daar was een zekere Caarten onder, die tot dan toe 150 personen in zijn tabaksfabriek onledig had gehouden⁶³). Eveneens volgens

[p. 13]

Marianne vertrokken uit Leiden 40 tot 50 lakenfabrikanten, waardoor driekwart van de Leidse arbeidsmarkt verloren ging⁶⁴).

Boetzelaer, W. van Dam van Isselt, P.J. van der Muelen, M. Mulrooy, J. van Nes van Meerkerk, J.P. de Ridder, J.F. van Senden, J.L. Smislaert en J. Voss van Zyll. De huizen van bijna al deze personen stonden medio september 1787 onder bewaking. S.U., Resolutiën Vroedschap, no. 121, fol. 1 (16 september 1787). Zie ook bijlage VII.

⁵⁹) *Verzameling*, 3e stuk, 8-21.

⁶⁰) *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. IIX. kol. 138v. Hier wordt een bedrag van 'drie ton gouds' genoemd. Zie ook: Taets van Amerongen, M.J.L. baron. *De Hooge en Vrije Heerlijkheid van Renswoude en Emmickhuysen*. Den Haag, 1914. 56. Hier wordt een bedrag van 190.00 gulden opgevoerd.

⁶¹) *Manger*, 38.

⁶²) *Idem*, 37.

⁶³) *Idem*.

⁶⁴) *Idem*.

⁶⁵) Volgens overzichten gemenelandsmiddelen in A.R.A., Finance-Holland, nr. 828. Zie bijlage V en VI.

⁶⁶) *Idem*. Zie bijlage V en VI.

De door mij beschouwde cijfers geven geen bevestiging van des consuls berichten. Te Leiden daalde de opbrengst van de vier 'heren'belastingen in 1787 nauwelijks, terwijl zij in 1788 en 1789 steeg⁶⁵). Voor Rotterdam ziet men met betrekking tot deze belastingen in de jaren 1785 tot en met 1788 een opgaande lijn, hoewel op een wat lager niveau als in de voorafgaande jaren (1784 was een slecht jaar)⁶⁶). Mocht net al zo zijn, dat in de tabaksverwerkende industrie een van de belangrijkste ondernemers wegviel, de invoer van tabak in de admiraliteit van de Maze (die uiteraard meer omvatte dan Rotterdam alleen) steeg in de jaren 1787 en 1788, terwijl de consumptie van de stad, voor zover af te lezen aan de belasting op tabak, relatief gering daalde⁶⁷). Het economische totaalbeeld van de Maasstad zoals de gecombineerde imposten dat oproepen was met name in de jaren 1787 e.v. gunstiger als in de jaren 1780-1786⁶⁸).

Dit alles wil intussen niet zeggen, dat er voor Rotterdam geen aanwijzingen zouden zijn voor een patriotse exodus ook daar. Zo was er een vrij sterk verloop in het aantal huwelijken in 1787 en 1788⁶⁹). Er werden minder kinderen gedoopt⁷⁰). Zulks was met name het geval in *katholieke kring*⁷¹). Men zou dit in verband kunnen brengen met de constatering van een gevluchte *patriot*, dat onder de 'armen' die ontheemd in het zuiden verkeerden met name katholieken voorkwamen⁷²).

Indien er uit het voorafgaande al een conclusie getrokken zou kunnen worden, dan zou het deze kunnen zijn, dat de stagnatie in handel en bedrijf in de jaren 1787 en 1788 niet ernstig was en dat derhalve de invloed van de uitwijking op 's lands economie niet desastreus geweest kan zijn. De door sommige patriotten gewenste 'totale ruïne' der Republiek werd door de uitwijking niet bewerkstelligd⁷³). Overigens, het werd al gezegd, verschilden de consequenties lokaal gezien.

Het behoeft geen betoog, dat de Oostenrijkse autoriteiten in de zuidelijke Nederlanden veel belang hadden bij en baat zochten te trekken uit deze emigratie. Hun keizerlijke meester stimuleerde hen daarin⁷⁴). Aanvankelijk was de aandacht van de Oostenrijkers vooral gericht op diegenen van wier komst men een opbloei van 'nuttige' takken van

⁶⁷)Vries, J. de. 'De statistiek van de admiraliteit op de Maaze, 1784-1793. I: de statistiek van de invoer.' In: *Economisch-Historisch Jaarboek*. 39e jg. (Den Haag, 1963) 242v.

⁶⁸)Oldewelt, *imposten*.

⁶⁹)Mentink, G.J. en Woude, A.M. van der. *De demografische ontwikkeling te Rotterdam en Cool in de 17e en 18e eeuw*. Rotterdam, 1955. 143 en 158.

⁷⁰)*Idem*, 105v.

⁷¹)*Idem*, 113.

⁷²)Zie hiervóór, noot 31.

⁷³)*Dirks*, 5.

⁷⁴)*Schlitter*, *passim*.

⁷⁵)*Idem*, 26 noot 50. *Dépêches Thulemeyer*, 620 noot 2.

bedrijf mocht verwachten. In de bronnen worden genoemd: haringvisserij, tabaksindustrie, handel en scheepvaart⁷⁵). Men was bereid

[p. 14]

om allen die een voor 's lands economie gunstige rol konden gaan spelen, over 'gouden bruggen' binnen te halen⁷⁶). Effecten werden vrij van invoerrechten verklaard⁷⁷). Godsdienstige tolerantie naar jozefinistisch recept was al het minste dat men de nieuw aangekomenen te bieden had; Trauttmansdorff stelde zich voor hen alle mogelijke faciliteiten te geven⁷⁸). Mede om de emigrantenstroom naar Oostenrijks gebied te leiden en daar vast te houden, streefde hij met kracht naar politieke rust⁷⁹). Of men er ook in slaagde bekwame ondernemers, ambachtslieden en visserlui aan te trekken, is de vraag. Wat de vissers betreft: op oudjaarsdag 1787 meende de Oostenrijkse gevolmachtigde minister: 'c'est la classe de transfuges la plus rare encore'; nadien sprak hij niet meer over een voor hem gunstiger ontwikkeling⁸⁰). Hoewel fabrikanten en werklieden in groteren getale de grens over trokken, moet men aan dit feit geen voor de Oostenrijkers gunstige conclusies verbinden. Inderdaad wist een aantal Nederlanders werk te vinden of hun bedrijf weer op te vatten. Het ging hierbij vooral om de tabaksnijverheid, de pijpenindustrie en de kolenmijnen⁸¹). Voor een werkelijk benutten van de door de immigratie geschapen mogelijkheden waren er echter teveel belemmerende factoren. Mogelijk lag het in de bedoeling van de Oostenrijkers om met Noord-Nederlandse mankracht, kapitaal en bekwaamheid de zuidelijke textielnijverheid te stimuleren. Deze bloeide immers juist niet in het Oostenrijkse, wel echter in plaatsen als Eupen, Aken en Verviers⁸²). De genoemde bedoeling, voor zover aanwezig, was moeilijk te realiseren: wie vreemd inkwam, moest rekenen op allerlei beperkende (gilde)bepalingen of tegenwerking⁸³). Het stichten van werkplaatsen in niet of nog nauwelijks bestaande takken van bedrijf - de resterende mogelijkheid - leek Trauttmansdorff niet goed realiseerbaar. Er waren in het zuiden al zoveel fabrieken in bedrijf, vond hij⁸⁴). Daar kwam nog van de zijde van de Republiek te verwachten tegenwerking in de vorm van douane-maatregelen bij⁸⁵). Deze omstandigheden maakten, dat men vanaf eind 1787 - begin 1788 de aandacht met name ging

⁷⁶Schlitter, 7, 8 en 18.

⁷⁷Vreede, 179.

⁷⁸Schlitter, 7. Zie ook: G.A.A., coll. Bicker, no. 154, 5vv. Voorts: Vreede, 187v.

⁷⁹Schlitter, 8.

⁸⁰*Idem*, 45 en ook 19.

⁸¹Vreede, 176.

⁸²Posthumus, N.W. 'De industrieele concurrentie tusschen Noord- en Zuid-Nederlandsche nijverheidscentra in de 17/18e eeuw. In: *Economisch-Historische Herdrukken*. Brugmans, I.J. e.a. ed. 's-Gravenhage, 1964. 116.

⁸³Schlitter, 44v.

⁸⁴*Idem*, 45.

⁸⁵*Ibidem*.

⁸⁶Zie bv. *idem*, 40, 44v. en 69; Vreede, 179 (Hop in maart 1788 over het niet belasten van 'effets fuyards'). Overigens stond deze groep al eerder in de belangstelling: Schlitter, 19.

⁸⁷Vreede, 173. Ook midden februari: *idem*, 174v. Zulks zou volgens Hop op uitdrukkelijke wens van Jozef II geschieden.

richten op één groep: de hiervoor al genoemde der (zeer) welgestelden⁸⁶).

De allerrijksten en meest vooraanstaanden viel meer dan eens een ontvangst ten hove van de aartshertogen ten deel. Zulks geschiedde bijvoorbeeld begin februari 1788⁸⁷). Men ontmoet dan in hoofdzaak dezelfde namen als hiervoor reeds genoemd werden: Van der Capellen, Abbema etc. Het ging hier

[p. 15]

om politiek zwaar belaste figuren. De Oostenrijkers schijnen echter slechts uit economische motieven gehandeld te hebben⁸⁸). Toch bleven deze bezoeken niet zonder politieke implicaties. Na herhaaldelijk aandringen van Hop werden ze omstreeks 20 maart 1788 stopgezet, terwijl ook de ontvangsten door mindere kringen dan de aartshertogelijke in getal terugliepen⁸⁹). Er waren er meer, die zich bewust waren van het nut dat juist uit de welgestelden te trekken viel. Toen begin april 1790 te Brussel een pamfflet tegen de noordelijke patriotten verscheen, keerden de Staten van Brabant zich daartegen; angst voor het vertrek der rijken, d.w.z. van koopkrachtige lieden dreef hen⁹⁰). Desalniettemin was het oog der patriotten niet op België maar op Frankrijk gericht. Bij monde van Van der Capellen tot de Marsch liet men de Oostenrijkse regering weten, dat de nagestreefde politieke doeleinden zich vanuit Frankrijk beter lieten verwezenlijken, hoe prettig men zich ook in het zuiden voelde⁹¹). Voor de noorderlingen overwogen de politieke belangen, zoals de Fransen bij gelegenheid niet nalieten te benadrukken⁹²). De Oostenrijkse politiek tegenover hen kon derhalve niet doorslaggevend zijn; ze ging uit van andere, economische prioriteiten. Toch zouden de zuidelijke Nederlanden juist in het kader van politieke belangen voor de gevluchten een grote rol gaan spelen.

Op het eerste gezicht lijken er weinig punten van overeenkomst en onderling verband te bestaan tussen de noorderlingen en zuiderlingen in de jaren rond 1787. Beiden noemden zich patriot: zowel de uitwijkeling als zijn anti-jozefinistische, 'statistische' 'stamgenoot'. De interpretatie van deze gemeenschappelijke noemer verschilde echter. Met dezelfde term duidde men het streven naar omverwerping én naar behoud van het historisch gegroeide staatsbestel aan. 'Ik vind hier een ander

⁸⁸) *Idem*, 175.

⁸⁹) *Idem*, 177vv. Toch treffen we in mei 1788 nog vooraanstaande patriotten als Van der Capellen, Ruisch en De Witt aan 't souper bij Trauttmansdorff, terwijl De Witt in dezelfde maand nog bij de aartshertogen dineerde. *Idem*, 186.

⁹⁰) Zie hierna, pg.

⁹¹) A.R.A., coll. Dumont Pigalle, N, Memorie van Van der Capellen tot de Marsch aan de Franse regering, november 1787. zie ook *Schlitter*, 45 noot 86.

⁹²) Onder meer: *Dirks*, vanaf 4 passim.

⁹³) *Brieven*, 83.

⁹⁴) Picard, L. *Geschiedenis van de Vlaamsche en Groot-Nederlandsche Beweging*. I. Antwerpen/Den Haag, 1937. 31. *Geyl*, 1416. Over Gent dacht Paape gunstiger; *ibidem*.

⁹⁵) *Picard*, 79.

patriottismus, dat echter, God zij gelooft, mijn zaak niet is'. schrijft een gevluchte Hollander in oktober 1787⁹³). De verlichte noorderling Gerrit Paape acht Brabanders en Antwerpenaren bijgelovig en onwijsgerig volk⁹⁴). Sommige vluchtelingen zochten in het zuiden met heimwee de herkenning van het achtergelatene dat zo eigen was. Tot begrip voor de ontvangende samenleving leidde dit niet. De opmerking: 'Elk in zyn eigen huis ware verreweg het beste'. was geen conclusie maar een vooronderstelling⁹⁵). Toch vormden juist de in 1787 gevluchte patriotten het voornaamste trait d'union tussen noord en zuid in deze periode.

[p. 16]

Behalve de gevluchte patriotten waren er meer die in de jaren 1787-1790 belang hadden bij en interesse toonden voor de ontwikkelingen in de Oostenrijkse Nederlanden: de tegenstrevers van de patriotten, in casu prinses Wilhelmina, raadpensionaris Van de Spiegel alsmede de door de verdragen van april en augustus 1788 nog nauwer met ons land verbonden Pruisen en Engelsen. Door de tweeslachtigheid van de Brabantse revolutie, weerspiegeld in de verschillende oogmerken van de Nootianen en (later) de Vonckisten, bleek ieder van de beide 'partijen' er van zijn gading te kunnen vinden.

De volgelingen van Van der Noot bleven, daarin voorgegaan door hun leidsman, star vasthouden aan hun in het verleden gegroeide politieke en sociale instellingen, zo bedreigd door Jozef II. Sommigen richtten zich reeds in het voorjaar van 1787 op het Noorden en dachten aan de Prins van Oranje als stadhouder⁹⁶). Het is daarbij niet vreemd te ontdekken, dat deze conservatieven teruggrepen op de pacificatie van Gent. In de lente van 1788 vluchtte Van der Noot uit het zuiden weg. Volgens de gevluchte patriot Jan Bernd Bicker begaf hij zich naar het hof van St. James om de Britten voor te stellen, Jozef II in te ruilen voor een andere soeverein⁹⁷). Men reageerde tegemoetkomend. De Republiek en Pruisen werden in het geheim op de hoogte gesteld en bleken zich eveneens positief op te stellen. Deze mogelijkheden geraakten echter beducht voor de Franse troepenconcentraties op de zuidgrens van de Oostenrijkse Nederlanden. Voorts vertraagde ook de ziekte van de Engelse koning verdere afwikkeling. Na opheffing van de Franse kampementen, bleek de Pruisische koning niet zeer willig. Intussen had Van

⁹⁶G.A.A., coll. Bicker no. 282 ('miscellanea'), 1061-1066 ('Note interessante au sujet de l'insurrection Belgique.')

⁹⁷Over het kandidaatschap van de stadhouder ook: *Schlitter*, 53 noot 114. Voorts: Mandrillon, M.J. *Memoires pour servir a l'histoire de la revolution, des provinces unies en 1787*. Parijs, 1791. 221.

⁹⁶G.A.A., coll. Bicker no. 282 ('miscellanea'), 1061-1066 ('Note interessante au sujet de l'insurrection Belgique.')

der Noot bij prinses Wilhelmina een welwillend oor voor zijn plannen gevonden. Uiteindelijk stemde ook de Pruisische koning in, mits Holland en Engeland samen de kosten van de expeditie zouden betalen. Toen de Engelse koning weer op krachten was gekomen, reisde de Pruisische generaal Von Schlieffen naar Den Haag en Londen om tot een gedetailleerder plan te komen. Dat leek alleen al daarom kans van slagen te hebben, omdat Frankrijk eind 1788 niet in staat was deugdelijk tegenspel te bieden. Men voorzag een nieuw systeem met een politiek aaneengesloten kustgebied van België tot aan de Finse golf. Aanvankelijk werd als een nieuw soeverein van België de landgraaf van Hessen-Kassel genoemd, later werd men het er over eens, dat een Oranje beter als zodanig kon fungeren⁹⁶). Tot zover Bicker.

[p. 17]

Wat van deze mededeling te zeggen? Was het huis Oranje inderdaad belanghebbende in de Belgische affaires? Geyl voert aan, dat de prinses, van Van der Noots plannen op de hoogte gebracht door Van de Spiegel, er afwijzend tegenover stond⁹⁸). Uit andere schrijvers valt echter te lezen, dat het Oranjehof reeds vroeg intrigeerde. Reeds voor diens bezoek aan Den Haag in mei 1789 stond men met Van der Noot in contact via 's prinses rentmeester in het Bredase, Motman⁹⁹). De Oostenrijker Coblenz schreef aan de sedert januari 1790 gezamenlijk voor Van de Spiegel en het hof in het zuiden agerende D'Yvoi en Motman de missie toe, het stadhouderschap van een Oranje te bevorderen¹⁰⁰). Slechts van Van de Spiegel is met zekerheid te zeggen, dat deze in geen geval een samengaan van noord en zuid onder één stadhouder of stadhouderlijke familie wenste. De commercie vormde een te groot struikelblok en deswege bejegende Van de Spiegel Van der Noot dan ook koel bij zijn bezoek in mei 1789¹⁰¹). Toch was de raadspensionaris, hoezeer met tegenzin ook, bij de affaire betrokken. De Republiek maakte deel uit van de driebond, en van deze driebond stonden de andere leden in ieder geval niet negatief tegenover de door Van der Noot gevraagde steun. Steun - zij het niet aan de plannen om een Oranje stadhouder te maken - gaf ook Van de Spiegel, toen hij de zuidelijke opstandelingen tot eind 1789 in de gelegenheid stelde op het gebied van de Republiek

⁹⁸)Geyl, 1406. Het gaat ten dezen om Wilhelmina's tweede zoon.

⁹⁹)Post, M.J.H. *De Driebond van 1788 en de Brabantse revolutie*. Diss. Nijmegen, 1961. 74. Voor de intrigues van de prinses: *Mandrillon*, 221. Zie voorts *Schlitter*, 53 noot 114; Elias, H.J. *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte, 1780-1914*. I. Antwerpen, 1963. 199.

¹⁰⁰)Juste, Th. *La République Belge*. Brussel, s.a. 29. Over de activiteiten van dit tweetal in het zuiden verder: *Vreede*, 48 en 57 (met name, verder passim).

¹⁰¹)Geyl, 1404v., alsook Colenbrander, 154v.

¹⁰²)Spiegel, L.P. van de. *Nadenking van eenen staatsman wegens zijn ministerie in Holland*. S.1., 1800. 35v. Zie ook: *Peyster*, 255.

¹⁰³)*De Belgische spion of onpartydig-geschiedverhaal van al het welk by de omwenteling der Nederlanden heeft plaats gehad*. Brussel, 1791. 27 (brief van 1 mei 1790).

te verblijven¹⁰²).

Uit het voorafgaande is duidelijk, dat de politieke omstandigheden althans tendele ongunstig waren voor de gevluchte patriotten, hoewel zij minder aanzienlijke of welgestelde uitwijkingen niet zo geïnteresseerd zullen hebben. Ongunstig ook voor deze minderheid was de omstandigheid dat Wilhelmina hem bepaald geen goed hart toedroeg. Een pamfletschrijver meende:

‘Niets evenaart haare haat en verbitterdheid tegen de Hollandsche Patriotten; een der Artikelen van het geheim Tractaat, het welk zy met van der Noot ontworpen was, dat alle de in Brabant en Vlaanderen gevluchte Patriotten schandelijk van daar zouden gejaagd worden’¹⁰³).

Van de Nootisten had men evenmin veel goeds te wachten. De gebeurtenissen in maart:april 1790 zouden het bewijzen.

De omstandigheden waren niet alleen ten ongunste van de vluchtelingen, althans voor diegenen onder hen die in de gelegenheid waren politieke motieven boven andere te doen prevaleren. Dat geldt met name voor het jaar 1789 en de eerste maanden van 1790. In de zuidelijke Nederlanden meenden de patriotten

[p. 18]

steun te kunnen verwachten van de Vonckisten en de Oostenrijkse autoriteiten. In het vroege voorjaar van 1789 begon de partij van de advocaat Vonck gestalte aan te nemen. Anders dan deze en zijn aanhang - hoewel er in 1789 nog mee samenwerkend - waren de Vonckisten democratisch en verlicht. Niet het behoud van de oude provinciale staten, maar een met census gekozen parlement stond hen voor ogen. Zij letten daarbij met name op de ontwikkelingen rond de nationale vergadering in Frankrijk. Een soortgelijke vergadering probeerden zij ook in het zuiden tot stand te brengen. Het meningsverschil met de Nootianen en het falen van een opstand in Vlaanderen leidde tot de vlucht van vele vooraanstaande Vonckisten in maart 1790. Juist van het succes van deze zuidelijke democraten en van de ontwikkelingen in Frankrijk sedert mei 1789 hing het welslagen van het patriotse streven naar herstel in de Republiek voor een belangrijk deel af. In de voorafgaande periode lagen de kaarten

¹⁰⁴Zie de onder noot 116 en 117 gemelde bronnen, alsook *Vreede*, van 27 af passim.

¹⁰⁵*Post*, 74v.

¹⁰⁶A.R.A., coll. Fagel no. 1458, Hop aan Fagel, 27 november 1787. Zie ook *ibidem*, dez. aan dez., 10 december 1787: ‘De toeloop van Hollanders bij de Heeren die derselver besogne in het park houden is in de laatste week talrijker geweest dan in de vorige, en onder deselve eenige met monteeringen; daar wordt gesproken van nog een tweede werfhuys in een buurt genaamd “le rivage”.’

¹⁰⁷*Dépêches Thulemeyer*, 624v. *Archives*, 624v.

¹⁰⁸A.R.A., coll. Fagel no. 1458, Van de Spiegel aan Hop, 17 januari 1788.

¹⁰⁹*Ibidem*.

¹¹⁰A.R.A., coll. Fagel no. 1458, Hop aan Fagel, 6 februari 1788. In andere bronnen is sprake van 20.000 man en een inval via Blankenberge en Zeeuws-Vlaanderen. A.R.A., coll. Van de Spiegel no. 173. Van de Spiegel aan D'Yvoi, 12 februari 1788, alsook *idem* no. 180, dez. aan dez., zelfde datum. Zie ook *Vreede*, 172; *Schlitter*, 69 noot 150.

¹¹¹*Peyster*, 237.

¹¹²*Archives*, 567.

¹¹³*Ibidem*. Zie ook *Peyster*, 237.

aanmerkelijk ongunstiger. Zulks moesten Van der Capellen en diens geestverwanten toegeven, zij het à contrecœur¹⁰⁴). Dat de situatie in met name 1790 daarentegen de patriotten kansen bood, was ook de opvatting van verklaarde tegenstanders als D'Yvoi en Motman¹⁰⁵).

Al snel na de restauratie van Willem V, toen de uitwijking nog gaande was, geraakte de hoop op terugkeer levend. Eind november 1787 bericht Hop vanuit Brussel aan griffier Hendrik Fagel, dat 'Les officiers et Soldats de Leurs Hautes Puissances et les auxiliaires, espèrent que la France attaquera au printemps le Prince d'orange'¹⁰⁶). Mogelijk waren het berichten als deze, die partijgenoten van de gevluchten in de Republiek speciale 'conferentiën' deden beleggen¹⁰⁷). In januari 1788 meldde Hop, dat in Frans Vlaanderen een inval in de Republiek werd voorbereid¹⁰⁸). Van de Spiegel bleek sceptisch en deelde Hop zijn twijfel mee¹⁰⁹). De leiders van de patriotten zouden slechts rust willen. In februari meldde Hop weer gevaar. Hem was ter ore gekomen, dat de patriotten mogelijk Franse steun zouden krijgen in de vorm van 15.000 man troepen¹¹⁰). Meer geruchten deden de ronde. Frankrijk zou het recht van vrije doorgang door Brabant verkregen hebben¹¹¹). Zeeland, Maastricht en Den Bosch waren mogelijk het doelwit, schreef Willem V op 15 februari aan zijn zwager de Pruisische koning¹¹²). Meer waarde hechtte de stadhouder aan een ander gerucht waarin het initiatief aan de vluchtelingen, de steun aan Frankrijk toegeschreven werd¹¹³). In deze maanden van 1788 kon men ook aan patriotse zijde zelf optimistische gelui-

[p. 19]

den beluisteren. 'Hebt maar gedult', meende een noorderling, 'den Edelmoedige LODEWIJK den sestiende zal ons welhaast van onze Dwingeland verlossen'¹¹⁴). Dat er inderdaad geconspireerd werd, blijkt uit een stuk van de hand van Van Hoey en Blok, d.d. 11 maart 1788¹¹⁵). Men was echter zeer afhankelijk van externe factoren. In een brief van 1 mei wordt gesproken over een plan om 'à coup de main' de republiek te vermeesteren; de 'fataale onlusten in Frankrijk' verhinderden echter de uitvoering¹¹⁶). In september 1788 berichtte Van der Capellen aan Valckenaar: 'Ik heb de reis naar deze stad (Parijs, A.D.) wederom ondernomen, om aan 't groote Comptoir eens te onderstaan, wat er van die

¹¹⁴)Vreede, 177.

¹¹⁵)A.R.A., coll. Dumont Pigalle, N, Blok en Van Hoey aan hun committenten, 11 maart 1788. Eerder deze maand waren Van de Capellen, Blok, Hogendorp van Hofwegen en Van Hoey benoemd tot commissarissen 'afin de presser avec rigueur le secours armé pour rétablir la liberté' (bij de Franse regering). A.R.A., coll. Dumont Pigalle, H, verslag door C.G. van den Heuvel, 3 maart 1788. Gyzelaar werd echter buiten de zaken gehouden. Vreede, 180v. Hoewel hij, volgens zeggen, de Oostenrijker D'Alton manipuleerde. Zie noot 127.

¹¹⁶)A.R.A., coll. Dumont Pigalle, N, Blok en Van Hoey aan hun committenten, 1 mei 1788.

¹¹⁷)A.R.A., coll. Dumont Pigalle, N, Van de Capellen aan Valckenaar, 10 september 1788.

¹¹⁸)Over deze betrokkenheid: Vreede, 28 en hierna, noot 128. Voorts over deze ondoorzichtige affaire het zeer gekleurde artikel van Valon, A. de. in: *Revue des deux mondes*. XXI. Brussel, 1851. Het dossier van de Favras zaak bestaat niet meer. De Valon geeft de

veelbelovende gerugten van een ophanden zijnde verlossing was'. Niet veel, zoals bleek: men wilde alles wat op oorlog leek vermijden¹¹⁷). Naar alle waarschijnlijkheid complotteerden Nederlandse patriotten ook in 1789, zij het wederom tevergeefs; de betrokkenheid van Nederlandse bankiers bij de 'affaire Favras' wijst in deze richting¹¹⁸). Het lijkt niet onaannemelijk, dat men door het lenen van 2 miljoen francs aan de graaf De Provence - De Favras trad hierbij als tussenpersoon op - een Frans ingrijpen hoopte te bevorderen. Dat kapitaalskracht een belangrijke rol bij dit alles speelde, richt de aandacht op de omstandigheid, dat het van de uitgewekenen met name de welgestelden waren die een politieke rol van enig gewicht speelden¹¹⁹). Hoe het ook zij, het streven naar Franse steun mislukte voorlopig.

Intussen beseften de patriotten, dat men in deze tijdsomstandigheden de steun niet missen kon van Frankrijks bondgenoot: Oostenrijk. In november 1787 schreef Van der Capellen, dat bij een blijvende vestiging in de Oostenrijkse Nederlanden 'misschien de keizer minder gedisponeerd (zou) worden om meede te werken tot het bereiken dier einden, welke de Republiek in tijd en wijlen wederom zoude kunnen redden'¹²⁰). In dit licht - het streven naar Oostenrijkse steun - moet men zonder twijfel de patriotse contacten met het Brusselse hof en Trauttmansdorff bezien. Het ging hierbij zeker niet alleen om privé-aangelegenheden. Reeds op 17 januari 1788 meldde Trauttmansdorff pogingen tot politieke beïnvloeding, uitgaande van de voornaamste patriotten¹²¹). Met name noemde hij Geelvinck van Castricum; voorts schreef hij over 'l'intérêt extrême avec lequel les malheureux Patriotes désirent que quelqu'un prenne encore fait et cause pour eux'. Een maand later rapporteerde hij, dat een vooraanstaand patriot hem was

[p. 20]

komen polsen, of Zeeuws-Vlaanderen alsmede 30 miljoen gulden de keizer niet konden verlokken tot het maken van gemene zaak met de Fransen om de vluchtelingen te helpen¹²²). Men herinnere zich het hiervoor gezegde over patriotse kapitaalskracht. Ook in juli 1788 berichtte de Oostenrijkse stadhouder, dat men het oog op de keizer gericht hield¹²³). Op de patriotse intrigues reageerde Jozef II in dezelfde maand met de opmerking, dat men de naar zijn

namen van de bankiers Sartorius en Schaumel.

¹¹⁹Zie bv. A.R.A., coll. Dumont Pigalle, N, adres van Roorda, 9 april 1788. Daarin wordt aan Van der Capellen en andere gewezen regenten verweten met name voor de 'aanzienlijken' op te treden.

¹²⁰A.R.A., coll. Dumont Pigalle, N, memorie van Van der Capellen tot de Marsch aan de Franse regering, november 1787.

¹²¹Schlitter, 53.

¹²²Idem, 69.

¹²³Idem, 106.

¹²⁴Idem, 110.

¹²⁵Vreede, 38.

¹²⁶Voor het volgende: A.R.A., coll. Dumont Pigalle, NNNNN, copie van artikel in *Gazette Universelle* van Cérésier, (no. 83) voorzien van kanttekeningen door Dumont Pigalle, d.d. 21 februari 1790.

¹²⁷D'Alton zou, onder invloed van Gyzelaer, 'alle de Krijgsverrigtingen zeer zeer onvoorzigtiglyk teegen de zyde van Holland gerigt' hebben; aldus een anonus. *De Belgische spion*. 27 (brief van 18 november 1789). Door zijn 'partijgenoten' werd

gunst dingenden, ongeacht hun rijkdom, moest 'priver de l'asile et les renvoyer du pays comme des petteurs'¹²⁴). Het jaar 1789 gaf hetzelfde verloop van zaken te zien: wervende patriotten en een onwillige Jozef II. De gegevens die zulks doen concluderen, stammen met name uit de na de verdrijving van de Oostenrijkers uit het zuiden in de herfst van dat jaar openbaar gemaakte documenten. Jozef II bleek omstreeks 7 november op de hoogte van een plan waarin een aanval op Staats-Vlaanderen genoemd werd¹²⁵). Al een week eerder had hij zijn misnoegen geuit over zaken als deze en pogingen er Oostenrijk in te betrekken¹²⁶). Ingaan op de patriotse voorstellen, ontsproten aan de 'imagination exaltée' van de bedenkers, zou hem in conflict brengen met Pruisen, Engeland en de Prins van Oranje, zo schreef hij aan D'Alton, de bevelhebber van de troepen in de Nederlanden¹²⁷). Tegenover de macht van de driebond konden slechts de 'propres forces et quelques miserables patriotes Hollandais' in het veld gebracht worden. Op Frankrijk behoefde men niet te rekenen: het was onwillig en onmachtig steun te geven. Des keizers conclusie luidde dan ook, dat alles dat moeilijkheden met een van de genoemde mogendheden op zou kunnen leveren, vermeden diende te worden. Bij deze brief tekende de geschiedschrijver-in-spe van de patriotten, Dumont-Pigalle, aan: 'Il y a eu vraiment les projets proposés par quelques Refugiés Hollandais de Bruxelles'. Hij specificeert:

'Mr. Koopman, Bicker, Van der Hoop, Gyzelaer y ont certainement fait part. Selon j'ai pu entendre par les discours de Mr. Bicker aussi les Bikker, Abbema et autres ont toujours manipulé (sic, A.D.) les affaires publiques'¹²⁸).

Hoe negatief de houding van de Oostenrijkers in de herfst van 1789 ook was, in dat tijdsgewricht deed zij al niet veel meer ter zake. Het optreden van de Nationale Vergadering in Frankrijk in 1789 alsmede de eropvolgende gebeurtenissen hadden de politieke kaart grondig gewijzigd. Gunstiger nog werd de

[p. 21]

situatie in oktober 1789 toen zowel Nootianen als Vonckisten Jozef II de heerschappij in het zuiden ontzegden. In het troebele water van de sedert januari 1790 fel oplaaiende twisten tussen

Gyzelaer niet geaccepteerd. *Vreede*, 68.

¹²⁸)Zie hiervoor, noot 126 en 127. De namen van Abbema, Bicker en Van der Hoop staan ook onder een in 1789 te Brussel opgesteld plan 'volgens hetwelk na de Revolutie de zaken in de Republiek zullen kunnen bestuurd worden'. *Colenbrander*, 11.

¹²⁹)*Vreede*, 27vv. Zie ook *Geyl*, 1417: de patriotten zouden buiten de gebeurtenissen in het zuiden gestaan hebben, ondanks enige 'verbindingen'; ter adstructie voert Geyl aan, dat Gyzelaer juist met de gehate D'Alton in connectie stond. Deze Gyzelaer nu kon bepaald niet representatief heten: zie noot 127.

Vonckisten en Nootianen leken de gevluchte noord-Nederlanders goed te kunnen vissen. Toen de Vonckisten in maart 1790 de opvolger van de inmiddels gestorven Jozef II wilden erkennen, moesten zij de Nootianen daarvoor de tol betalen; vele vooraanstaanden namen de wijk. Deze nederlaag bracht tevens het vertrek van de leiders der noordelijke patriotten met zich mee.

Eind januari 1790 begonnen D'Yvoi's meldingen over de alarmerende werkzaamheden van zijn landgenoten bij Van de Spiegel binnen te komen. Op 27 januari berichtte hij, dat de patriotten niet alleen de Vonckisten stimuleerden in hun streven naar een nationale vergadering, maar ook partij trokken tegen Van der Noot en diens medestander Van Eupen¹²⁹). In dezelfde brief sprak hij ook over de betrokkenheid van vele vooraanstaande patriotten bij de reeds hiervoor genoemde 'affaire Favras'. Al met al was dit reden genoeg voor Van de Spiegels vertrouwensman om op erkenning van België's onafhankelijkheid door de leden van de driebond aan te dringen. Nadien zou Frankrijk immers moeilijk openlijk in de Belgische zaken kunnen interveniëren of via de zuidelijke Nederlanden de Republiek bedreigen¹³⁰). Berichten als deze deden Van de Spiegel uiteindelijk inzien, dat de gebeurtenissen over de zuidgrens van ons land een groot gevaar ervoor inhielden. Ongerust als hij nu was, verzocht de raadpensionaris begin februari om de vorming van een observatieleger, dat - zo nodig - in het zuiden op zou kunnen treden¹³¹). Op 9 februari schreef Van de Spiegel aan de Londense gezant Van Nagell:

'deze gelegenheid is te schoon voor onze Patriotten om te verzuimen, en niet alleen dat de hoofden te Brussel vergaderd zijn, zig op een insolente manier gedraagen en Circulaires naar de Republiek Schrijven, maar onlangs zijn er zelfs expresse zendelingen overgekomen, die mij genoemd zijn de Roo van Westmaes en Costerus: dit is althans zeker, dat ze door 's Bosch naar Holland zijn gepasseerd, en (zoo men zegt) te Leiden gezien zijn'¹³²).

Dat Van de Spiegel de geruchten over patriotse intrigues nu wel serieus nam, hing niet zozeer van de patriotten zelf als van de gewijzigde politieke omstandigheden af. In dezelfde

¹³⁰)Vreede, 30v.

¹³¹)A.R.A., coll. Van Nagell nr. 8, Van de Spiegel aan A.W.C. baron van Nagell, 5 februari 1790 (hierbijgevoegd extr. brief van D'Yvoi aan Van de Spiegel, 29 januari 1790).

¹³²)A.R.A., coll. Van Nagell nr. 8. Ook anderen dan de 'hoofden' trokken naar de Oostenrijkse Nederlanden. Zie *Peyster* 336. Aldaar wordt Gent als centrum genoemd.

brief maakte hij zich zorgen over berichten als zou een aanslag op Staats-Vlaanderen voor de deur staan. Het doel zou zijn, troepen te binden en zo een revolutie de kans te geven. Hierachter vermoedde Van de Spiegel de hand van Frankrijk: 'sedert ik verneem, dat de Franschen zoo veel congés geeven, en (quasi uit économie) twee Regimenten Dragonders gelicentieerd hebben'¹³³). Wanneer Frankrijk buiten spel zou blijven, was van de patriotten geen gevaar te duchten, meende Van de Spiegel. Gegrond was deze hoop op dat moment niet. De raadpensionaris was er immers van op de hoogte, dat de vonckist De la Marck aan De Mirabeau geschreven had, Franse troepen te willen werven voor een onderneming die 'ne seroit pas dirigée contre sa (De la Marcks, A.D.) patrie'¹³⁴). In de volgende weken gaf Van de Spiegel bepaald geen uiting aan gerustheid op de goede afloop. In een brief van 2 maart 1790 drukte hij zijn bezorgdheid uit over de mogelijk voorgenomen terugtrekking van Pruisische troepen uit Westfalen en het Luikse en verzocht hij Van Nagell de Britse regering zo te bewerken, dat in deze zaak 'zoo veel mogelijk genoeg worden gegeven'¹³⁵). Medio maart liet hij de Engelse koning het verzoek overbrengen, Hannoveraanse troepen 'te avanceren tot in het Benthemse, of zelfs verder'¹³⁶). Zo nodig zouden deze de Republiek te hulp moeten komen.

De binnenkomende berichten gaven inderdaad geen reden tot gerustheid. In februari en maart fulmineerden de Hollandse patriotten in Brabant zonder veel terughoudendheid tegen de Oranje's en de Republiek. Hoog staken zij van de toren over hun mogelijk herstel¹³⁷). In een brief van 14 februari signaleerde D'Ivoi nog eens het samenwerken van de vluchtelingen met de Vonckisten tegen de Nootianen, van Eupen met name¹³⁸). In een schrijven van 17 februari benadrukte hij het gevaar van een overwinning van de democraten in het zuiden en van het slagen van hun plan een nationale vergadering bijeen te roepen¹³⁹). Meermalen werd gewag gemaakt van pogingen de revolutie in het noorden van binnenuit te stimuleren¹⁴⁰). In dit verband werd het binnensmokkelen van wapens meer dan eens genoemd¹⁴¹). Van patriotse zijde werd voorts gezegd: 'Le soldat ne se battera point contre ceux qui ont besoin de lui fournir le vin, la fille et l'argent'¹⁴²).

¹³³)A.R.A., coll. Van Nagell nr. 8, Van de Spiegel aan A.W.C. baron van Nagell, 9 februari 1790. Zie over het aldaar gemelde patriotse plan ook A.R.A., coll. Van de Spiegel no. 173, Van de Spiegel aan D'Ivoi, 12 februari 1790. Daar wordt melding gemaakt van een soortgelijk plan.

¹³⁴)*Ibidem*.

¹³⁵)A.R.A., coll. Van Nagell no. 8.

¹³⁶)*Ibidem*, Van de Spiegel aan Van Nagell, 16 maart 1790.

¹³⁷)*Vrede*, 32 en 41v.

¹³⁸)*Idem*, 45.

¹³⁹)*Idem*, 59vv.

¹⁴⁰)*Idem*, 54, 67 en 69.

¹⁴¹)*Idem*, 54 en 69.

¹⁴²)*Idem*, 63.

Geruchten over ingrijpen van buitenaf bleven lopen in de maanden februari, maart en april. Eind februari werd aan Van de Spiegel bericht, dat

[p. 23]

de Hollandse patriotten 100 miljoen gulden geboden zouden hebben aan de Franse koning voor daadwerkelijke steun¹⁴³). Gezien de rijkdom van met name de patriotse leiders, hiervoor reeds meermalen naar voren gebracht, is de som op zichzelf mogelijk, hoewel hoog. Uit de informatie die Van de Spiegel zelf ons in een brief van 16 maart verschaft, blijkt, dat de dreiging van revolutie van binnenuit en ingrijpen van buitenaf heel reëel was.

‘De toestand der zaken is in de Republyk niet van de vrolijkste: bereids zijn vier Fransche Regimenten, beloopende over de 5000 man, quasi gedebandeerd, doch /zoo men zegt/ door zekere bekende Holl. Patriotten gecorrumpeerd: In het Munstersche worden manschappen te voet en te paard geworven, en onderscheiden berigten verzekeren, dat het een manoeuvre is van het Huis van Oostenrijk om door middel der Patr. een diversie in dit Land te maaken: de Steeden in de Republyk zijn vervuld met vreemdelingen, waaronder menigte officieren, en wel zulke die te vooren in onzen dienst geweest zijn, en hunne liaisons in de armee hebben - men praetendeert, dat deeze geëmployeerd worden om de Troupes van den Staat te seduceren; en dit komt mij zo ongerijmd niet voor’¹⁴⁴).

¹⁴³)*Idem*, 75.

¹⁴⁴)A.R.A., coll. Van Nagell no. 8. Zie voorts ook *Vreede*, 217. D'Yvoi meldde ook de activiteiten van de gezant van de republiek te Luik. Van der Hoop - wel te onderscheiden van de hiervoor genoemde Amsterdamse patriot. De gezant zou in het Munsterse troepen werven voor een inval in Overijssel. *Idem*, 125. Zie over Van der Hoops activiteiten ook *Peyster*, 254 en 336.

¹⁴⁵)*Vreede*, 105.

¹⁴⁶)Over de activiteiten van Sternbach en andere officieren: *idem*, 80 en 120.

¹⁴⁷)A.R.A., coll. Van Nagell no. 8.

¹⁴⁸)*Vreede*, 116v.

Hoewel men kan twijfelen aan het over Oostenrijks intenties gezegde, de feiten lijken zeker. Volgens D'Yvoi trokken medio maart Franse deserteurs naar het Munsterse¹⁴⁵). Op 25 maart meldde D'Yvoi de activiteiten van een bekende gevluchte patriotse officier genaamd Sternbach, die in Munsterland 4000 man zou moeten werven, met name uit Franse deserteurs¹⁴⁶). In een brief van 29 maart aan Van Nagell sprak Van de Spiegel hierover zijn bezorgdheid uit¹⁴⁷).

Omstreeks 21 maart werden volgens D'Yvoi te Brussel bijeenkomsten belegd van de patriotse leidlieden in Frankrijk en de Oostenrijkse Nederlanden¹⁴⁸). Op de agenda zou het geven van geldelijke steun aan de Vonckisten staan. Men rook kennelijk kansen op herstel bij een welslagen van de democratische revolutie in het zuiden.

Ook uit het patriotse kamp zelf kwamen sterke aanwijzingen dat men in bovengenoemde zin intrigueerde. In januari 1790 sprak de vooraanstaande patriotse regent l'Estevenon van Berkenrode zich uit tegen de plannen

‘Voordeel te doen met de oneenigheden, die ‘er in de Oosten-

[p. 24]

rijksche Nederlanden ontstaan zijn, daar zy verbintenissen hebben aangegaan, om vervolgens met eenige afgedankte, of verlopen Fransche Krygsbenden door Vlaanderen in de Republiek, te komen rukken’¹⁴⁹⁾.

Een van de voor Van Berkenrode zwaarwegende argumenten was dat ‘ten tweedemaal de bezittingen der ryksten onzer vrienden in het alleruiterste gevaar’ gebracht werden; voorts riep hij uit:

‘In de daad! het hart bloed my noch als ik herdenke aan de millioenen Gelds, welken wy hebben doen verliezen aan die braave luiden, wier eenige misdaad is geweest te veel vertrouwen gehad te hebben’¹⁵⁰⁾.

Op 9 april was Van de Spiegels bezorgdheid geluwd. Hij sprak toen in de verleden tijd over het gevaar dat voor de Republiek dreigde uit ‘een vereeniging der Democraaten in Frankrijk, Braband en de Republyk’¹⁵¹⁾. Inderdaad had zich in de eerste dagen van april een voor de gevluchte patriotten zeer nadelige ontwikkeling voltrokken, die een streep zou zetten onder hun plannen om van de Brabantse revolutie te profiteren. Op 6 april 1790 werd de vonckistische veldheer Van der Meersch gedwongen de stad Namen op te geven. Zulks leidde tot het verdwijnen van Vonck en een aantal zijner aanhangers over de zuidgrens. Het kanspaard van de gevluchte patriotten was daarmee uit de race¹⁵²⁾. In dezelfde brief van 7 april 1790 waarin hij de inmiddels onbelangrijk geworden reis van de Franse officier De Ternant langs de Hollandse frontieren meldde, berichtte D'Yvoi over het te Brussel aanplakken van een de patriotten vijandig gestemd biljet¹⁵³⁾. Naar hij zei, waren velen hunner ‘druk beezig in te pakken, men zegt de Heer VAN HOOGENDORP reeds vertrokken’.

Ten onrechte mijns inziens meldt Post, dat het

¹⁴⁹⁾ *Missive van Willem Anna l'Estevenon van Berkenrode ... Over het Ontwerp der zoogenaemde Hollandsche Patriotten, om eene tegen Revolutie in de Republiek te bewerken*. S.1., 1790. (Knuttel, 21915) 9v. Een reactie op dit pamflet is te vinden in Knuttel, 21916.

¹⁵⁰⁾ *Missive*, 13.

¹⁵¹⁾ A.R.A., coll. Van Nagell no. 8, Van de Spiegel aan Van Nagell, 9 april 1790.

¹⁵²⁾ Reeds op 4 april 1790 sprak D'Yvoi de hoop uit, dat de affaire Namen slecht voor de patriotten af zou lopen. Voorts meldde hij, dat de Hollandse patriotten tegen de Nootisten geïntrigeerd hadden en ‘zig beweegd hebben, om de boeren het leveren van paarden ... af te raden’. *Vreede*, 135.

¹⁵³⁾ *Vreede*, 144. Voor de inhoud van genoemd pamflet en de achtergronden ervan: G.A.A., coll. Bicker no. 282 (‘miscellanea’), 1073. Bicker zag er de hand van het stadhoudersechtpaar in, en wees Motman en D'Yvoi met name als uitvoerders aan. De hierbovengenoemde bron in druk bij: *Colenbrander*, liii-iv. Zie voorts: Hubert, E., ed. *Correspondance des ministres de France accrédités à Bruxelles de 1780 à 1790. Dépêches inédites*. II. Brussel, 1924. Ruelle aan De Montmorin, 8 april 1790 (nr. 587). Ruelle inviteerde de vluchtenden nadrukkelijk naar Frankrijk. Behalve Motman en D'Yvoi werd ook een zekere David Wendorp uit Den Haag verantwoordelijk gesteld voor de anti-patriotse manifestaties in dit tijdsgewricht. *Gazette de Leyde*, XXX (13 april 1790). De beschuldiging tegen de patriotten in genoemd biljet van ‘oproermakerij’ had al eerder geklonken: *Vreede*, 81. Ook op 8 april 1790 werd een soortgelijk biljet aangeplakt. Zie Koninklijke Bibliotheek Brussel (afd. hss.), no. 20474 (‘correspondence relative à la révolution Brabançonne’), 371 (decreet Staten van Brabant d.d. 13 april 1790).

¹⁵⁴⁾ *Post*, 87. Mogelijk leidt Post dit af uit een ordonnantie van de Staten d.d. 8 april 1790, gericht tegen ordeversturende ‘vagabonds & étrangers inconnus et sans aveu, qui... tachent de semer la discorde entre les habitans’. K.B. Brussel, no. 20474, 359.

¹⁵⁵⁾ *Vreede*, 147. Boos berichtte D'Yvoi, dat tegen een het huis van Oranje en de Hollandse staten vijandig gestemd pamflet niet werd opgetreden. *Idem*, 147vv.

¹⁵⁶⁾ Zie noot 152, slot.

de Staten van Brabant waren, die de patriotten op 7 april 1790 maanden te vertrekken¹⁵⁴). Het waren immers diezelfde Staten, die - tot verontwaardiging van D'Yvoi - tegen de publikatie van het genoemde stuk optraden¹⁵⁵). Juist op 7 april desavoueerden zij het¹⁵⁶)! Mochten zij de als verraders betitelde vluchtelingen politiek al oninteressant vinden, hun economisch gewicht onderkenden zij zeker. Hoe het ook zij, groot was het getal van de ditmaal uitwijken-
[p. 25]
de Nederlanders niet:

‘zedert drie dagen hebben 150 Hollanders die stad (Brussel, A.D.) verlaaten, dewyl zy aldaar geen regt, geene bescherming teegen de teegen hen aangeplakte dreigementen konden bekomen, alle die schoone huizen, welke zederd weinige Jaaren gebouwd waaren staan ledig’.

schrijft een hun niet onwelwillend scribent¹⁵⁷). Op 11 april schrijft D'Yvoi ‘que Mrss DE HOGENDORP, BICKER, D'AMERONGEN et VAN DEN BOGAERD, ont deja quittés cette ville et que bien d'autres vont les suivre’¹⁵⁸).

Toch gaven de ten tweeden male gevluchten de hoop niet op. Dit blijkt uit een schrijven van Daendels aan Vonck d.d. 9 juni 1790¹⁵⁹). Daarin verkondigt Daendels de mening, dat de zuidelijke democraten aan het herstel van de Oostenrijkse keizer Leopold moesten werken. Als middel stelde hij een inval in Vlaanderen voor. Ook de Hollandse patriotten wilden van de partij zijn. Zij waren

‘reeds voor lang bedagt ... om de Democratische partij in Vlaanderen en Brabant, thans vervolgt en mishandelt, zo mogelijk van eenigen dienst te zijn’.

Van patriotse zijde kon men wel zorgen voor

‘150. Hollandsche officieren en 300. gedresseerde Hollandsche schutters ... die tot dienst van uwe partij zig zouden engageren. - Geschut, geweren en ammunitie is er ook wel te bekomen’.

Het was een plan, het bleef een plan; in de bronnen is er althans niets over een poging tot verwezenlijking te vinden.

Dit richt onze aandacht nog eens op het falen

¹⁵⁷)*Brieven over de onlusten in de Oostenrijksche Nederlanden...* Tweede stuk. ‘In Holland’, 1790. (Knuttel, 21906) 179 (brief van 28 april 1790).

¹⁵⁸)*Vrede*, 152. Bicker en zijn vrienden vertrokken op 9 april 1790. G.A.A., coll. Bicker no. 282 (‘miscellanea’), 1073v. Ook Quint Ondaatje vertrok op 9 april. Hij trok naar Gent om daar in juni 1790 gearresteerd te worden, zij het voor korte tijd. *Davies*, 123v.

¹⁵⁹)K.B. Brussel, no. 20474, 622 en 623. Het adres van afzending was de herberg St. Winox te Bergen, een centrum van patriotse activiteit. Zie *Kamminga*, 65.

van alle patriotse pogingen om het vaderland te herwinnen, althans in de door mij behandelde periode. De oorzaken? Sommige waren van internationaal-politieke aard: de ontwikkelingen in België en de houding van de betrokken mogendheden. Andere moeten in de aard van de uitwijking gezocht worden. In sociaal en economisch opzicht kon immers van een 'vluchtelingengemeenschap' geen sprake zijn. Tienduizenden van allerlei pluimage, maar meest onbemiddeld, zagen zich eind 1787 - begin 1788 genoodzaakt te vluchten naar het zuiden. Daarentegen waren in 1790

[p. 26]

slechts 150 personen genoopt uit Brussel de wijk te nemen. Het waren kopstukken, zowel economisch als politiek, maar zij hadden geen achterban, zo zij er al een gehad hadden. En daarmee is een van de wezenlijke oorzaken voor hun gebrek aan succes gegeven.

A. Doedens

[p. 36]

Bijlage I

Aantal gevangenen op huis Hasenberch te Utrecht. A = getal; B = percentage ten opzichte van 1779/1780. De opgaven betreffen de periode oktober/september.

	A	B
1779/1780	72	100
1780/1781	81	112,5
1781/1782	93	129
1782/1783	108	150
1783/1784	97	134,5
1784/1785	91	126,5
1785/1786	141	196
1786/1787	318	441,5
1787/1788	211	293
1788/1789	237	329
1789/1790	254	353
1790/1791	248	344,5

Bijlage II

Betreffende het pauperisme te Amsterdam.

	Bedelaars	Vondelingen	Gevangenen	Gearresteerden
1780	421	119	18	118
1781	395	150	16	104
1782	370	151	13	158
1783	468	207	17	132
1784	453	250	36	165
1785	470	302	21	177
1786	488	320	21	185
1787	567	406	32	381
1788	540	421	59	313
1789	535	371	36	281
1790	572	346	32	107

[p. 37]

Bijlage III

Het jaarlijkse aantal faillissementen te Amsterdam.

1780	117
1781	201
1782	129
1783	104
1784	152
1785	148
1786	139
1787	145
1788	181
1789	224
1790	197

Bijlage IV

De drie volgens Oldewelt gecombineerde imposten (afgerond op duizendtallen).

Amsterdam		Rotterdam	
1780	551	1780	143
1781	358	1781	110
1782	370	1782	115
1783	490	1783	137
1784	511	1784	151

1785	500	1785	149
1786	482	1786	161
1787	459	1787	157
1788	424	1788	144
1789	466	1789	165
1790	486	1790	160

[p. 38]

Convoygelden (afgerond op duizendtallen). Volgens: Dillen, J.G. van. 'De achttiende eeuw', naschrift bij: Westermann, J.C. 'Statistische gegevens over den handel van Amsterdam in de zeventiende eeuw'. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*. 61e jg. (Groningen, 1948) 24 en 28.

Amsterdam		Rotterdam	
1780	-	1780	-
1781	444	1781	116
1782	658	1782	184
1783	736	1783	204
1784	706	1784	223
1785	744	1785	250
1786	631	1786	230
1787	672	1787	213
1788	615	1788	198
1789	859	1789	261
1790	751	1790	238

Bijlage V

Herenmiddelen (1. Heren- en redemptiegeld; 2. Koffie- en theegeld; 3. Consumptietabak; 4. Karossegeld, sedert 1791 'pleziergeld') in de periode 1780-1790.

A = totalen (voor heel Holland afgerond op duizendtallen; voor Amsterdam, Leiden en Rotterdam op honderdtallen); B = percentages t.o.v. 1780.

Holland	A	B	Amsterdam	A	B
1780	266	100	1780	838	100
1781	266	100	1781	844	100,5
1782	264	99	1782	826	98,5
1783	263	99	1783	828	99
1784	273	102,5	1784	857	102,5
1785	269	101	1785	843	100,5

1786	266	100	1786	819	97,5
1787	258	97	1787	801	96
1788	249	93,5	1788	761	91
1789	252	94,5	1789	735	87,5
1790	254	95,5	1790	735	87,5

[p. 39]

Leiden	A	B	Rotterdam	A	B
1780	132	100	1780	132	100
1781	128	97	1781	131	99
1782	131	99	1782	135	102,5
1783	123	93	1783	141	107
1784	126	95,5	1784	137	104
1785	127	96	1785	124	94
1786	128	97	1786	126	95,5
1787	123	93	1787	129	97,5
1788	129	97,5	1788	133	101
1789	137	104	1789	130	98,5
1790	129	97	1790	130	98,5

Bijlage VI

Aandelen van verschillende steden in de opbrengst van de 'Herenmiddelen', in procenten uitgedrukt.

Amsterdam	Leiden	Rotterdam
1780	31,5	4,96
1781	31,8	4,81
1782	31,3	4,97
1783	31,5	4,68
1784	31,4	4,61
1785	31,4	4,72
1786	30,8	4,81
1787	31,1	4,77
1788	30,5	5,18
1789	29,2	5,44
1790	28,9	5,07

[p. 40]

Bijlage VII

Een tiental Utrechtse schadeclaims van patriotse zijde.

A. Abeleven	fl. 26263
B. van Boetzelaer	fl. 101957
W. van Dam van Isselt	fl. 5975
P.J. van der Muelen	fl. 10820
M. Mulrooy	fl. 10622
J. van Nes van Meerkerk	fl. 17000
J.P. de Ridder	fl. 19479
J.F. van Senden	fl. 14060
J.L. Smissaert	fl. 12099
J. Voss van Zyll	fl. 40758
totaal	fl. 244973
